
ПИТАННЯ РОЗВИТКУ АПК

УДК 338:31

Б. Я. КУЗНЯК,
професор, доктор економічних наук,
Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ПРОДУКТИВНОСТІ ТА ПРИБУТКОВОСТІ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ

Розглянуто основні шляхи підвищення продуктивності та прибутковості сільського господарства України. Досліджено досвід інтенсивного ведення сільського господарства як зарубіжних країн, так і України. Визначено мету державної підтримки сільського господарства.

Ключові слова: урожайність, продуктивність, рентабельність, гарантовані ціни, податки, кредити, субсидії.

B. Ya. KUZNYAK,
Professor, Doctor of Econ. Sci.,
Yu. Kondratyuk Poltava National Technical University

MAIN DIRECTIONS TO INCREASE THE PRODUCTIVITY AND THE PROFITABILITY OF UKRAINE'S AGRICULTURE

The main ways to increase the productivity and the profitability of Ukraine's agriculture are considered. The experiences of the intense management of the agriculture in foreign countries and in Ukraine are studied. The goal of the state support of the agriculture is determined.

Keywords: crop yield, productivity, profitability, guaranteed prices, taxes, credits, subsidies.

Україна, що володіє великими потенціальними можливостями для підвищення продуктивності та прибутковості сільського господарства, повною мірою їх не використовує. Тому завдання держави полягає в тому, щоб реалізувати сільськогосподарський потенціал. А для цього необхідно: по-перше, максимально використати досвід інтенсивного ведення сільського господарства як зарубіжних країн, так і України; по-друге, щоб держава належним чином виконувала функції, які на неї покладаються в ринковій економіці.

Це питання частково розглядають такі вчені, як Б.Й. Пасхавер, П.Т. Саблук, В.І. Назаренко, Л.В. Молдаван, Г.Ф. Мазур, В.П. Карпенко, О.М. Бородіна, Ю.П. Зима та інші. Проте їх праці не порушують усіх проблем, які виникли в сільському господарстві України в період переходу від командної до ринкової економіки, а також в умовах загальної кризи попередньої системи, яка охопила економіку, політику, ідеологію, соціальну сферу тощо. Криза зачепила і

Кузняк Богдан Ярославович (Kuznyak Bogdan Yaroslavovych) – e-mail: yulia.kovtun95@gmail.com.

сільське господарство, обсяг виробництва якого у 2000 р. становив 48,6% до рівня 1990 р., а у 2012 р. — 78,9%. Знизився також рівень рентабельності його продукції: з 42,6% у 1990 р. до 20,5% у 2012 р. [1, с. 134, 142].

Для того щоб подолати економічну кризу в сільській галузі та забезпечити її сталий розвиток, необхідно не тільки змінити організаційно-технологічні підходи до ведення сільського господарства, але й забезпечити йому фінансову підтримку з боку держави, як це прийнято у світовій практиці. Потреба у такій підтримці зумовлена декількома факторами. По-перше, самою особливістю сільського господарства, де економічний процес виробництва тісно переплітається з нестійкими природно-кліматичними умовами, що вимагає додаткових коштів для усунення їх негативних наслідків (посухи, вимерзання, злив тощо). По-друге, тут доходи не збігаються з витратами виробництва, які здійснюються протягом року, а гроші надходять від продажу виробленої продукції тільки після збирання врожаю. По-третє, держава не повинна допускати різкого коливання цін на продовольчі товари, особливо їх підвищення, оскільки вони є продуктами першої необхідності. По-четверте, держава має компенсувати виробникам сільськогосподарської продукції частину їх витрат з метою підвищення їх доходів до рівня інших домогосподарств, щоб гарантувати виробництво необхідної кількості продовольства. У протилежному випадку частина виробників може відмовитися від ведення сільського господарства, що спричинить до згорання виробництва, підвищення цін на продовольчі товари, зниження життєвого рівня населення, загострення соціальних проблем у країні.

Тому важливим соціально-економічним завданням є істотне збільшення аграріями за підтримки держави виробництва сільськогосподарської продукції, підвищення його рентабельності, вирішення продовольчої проблеми, від якої залежить рівень забезпечення населення продуктами харчування, оскільки це позначається на здоров'ї людей, тривалості їхнього життя, експортних можливостях держави, її продовольчій безпеці.

Зниження обсягів сільськогосподарського виробництва погіршило забезпечення населення продовольством, особливо м'ясомолочною продукцією: якщо в 1990 р. в Україні споживання м'яса на 1 особу становило 68 кг, то у 2012 р. — 54 кг (раціональна норма споживання — 83 кг), молока і молочних продуктів — відповідно, 373 кг і 215 кг (норма — 380 кг) [1, с. 406]. Через це Україна змушена імпортувати значну частину продовольства (у 2011 р. — на 6,3 млрд. дол., у 2012 р. — на 7,5 млрд. дол.) [2]. З відкриттям зони вільної торгівлі з ЄС ці обсяги можуть зростати.

В умовах загальної кризи (економічної, соціальної та політичної) фермерські господарства та господарства населення зуміли не тільки вижити, але й розширити своє виробництво, проте це не перекирило його падіння в сільськогосподарських підприємствах. Основними причинами зниження обсягів виробництва сільськогосподарської продукції при переході України від командної економіки до ринкової були, з одного боку, непристосованість колгоспно-радгоспної системи до нових умов господарювання, з іншого — економічна та фінансова криза, наслідком якої стало погіршення матеріально-технічної бази сільського господарства. Так, за 1990—2012 рр. кількість тракторів зменшилася з 495 тис. до

151 тис. (у 3,3 раза); зернозбиральних комбайнів – з 107 тис. до 32 тис. (у 3,2 раза); вантажних автомобілів – з 296 тис. до 96 тис. (у 3,1 раза) [1, с. 140]. Це не дає можливості своєчасно виконувати весь комплекс сільськогосподарських робіт. Як результат, сіяння зернових та інших культур замість 5–7 днів збільшується на 7–20 днів, а їх збирання замість 7–10 днів триває 10–30 днів, що негативно позначається на урожайності. Наприклад, якщо в Західній Європі навантаження на 1 зерновий комбайн становить 80–100 га (що дозволяє зібрати урожай менше ніж за 10 днів, поки він не почав осипатися), то в Україні – понад 300 га. Тому строки збирання розтягуються на 30 і більше днів, а втрати зерна становлять 7–8 млн. т, або в середньому 5–8 ц на 1 га.

За цей період істотно зменшилася кількість внесених органічних і мінеральних добрив. Так, на 1 га посівної площі внесення органічних добрив скоротилося з 8,6 т у 1990 р. до 0,5 т у 2012 р., а мінеральних – відповідно, зі 141 кг до 72 кг. Частка удобреної органічними добривами площі зменшилася з 18% до 2% [1, с. 166]. Тому врожайність сільськогосподарських культур в Україні залишається низькою та демонструє нестабільний характер. Якщо порівнювати показники урожайності в Україні та в розвинутих країнах, то вони різняться у 2–3 рази (табл. 1).

Таблиця 1

Урожайність зернових, цукрових буряків та картоплі в окремих країнах світу *

(ц/га)

Країни	Роки						
	1990	1995	2000	2005	2009	2010	2011
Зернові							
Україна.....	35,1	24,3	19,4	26,0	29,8	26,9	37,0
Великобританія.....	60,3	66,6	69,4	76,1	63,8	67,8	68,5
Німеччина.....	53,5	60,7	63,8	66,2	71,5	66,6	64,0
США.....	47,1	46,0	58,0	63,5	71,3	68,6	67,5
Франція.....	60,1	63,3	71,0	67,1	73,9	69,5	67,0
Цукрові буряки							
Україна.....	276	205	177	248	315	280	363
Великобританія.....	407	430	540	574	742	705	753
Німеччина.....	497	498	617	602	676	650	628
США.....	448	443	531	500	581	619	533
Франція.....	668	667	759	773	941	832	947
Картопля							
Україна.....	117	96	122	128	139	132	168
Великобританія.....	365	374	400	424	444	438	419
Німеччина.....	258	314	450	420	441	400	456
США.....	329	362	427	435	464	443	422
Франція.....	291	340	396	421	420	398	486

* Сільське господарство України за 2012 рік : стат. зб. – К. : Державна служба статистики України, 2013. – С. 384–388.

З наведених даних видно, що в розвинутих країнах урожайність зернових і цукрових буряків є в 2 рази вищою, ніж в Україні, а картоплі – в 3 рази. При цьому там не спостерігаються значні перепади в урожайності (вона має більш стабільний і зростаючий характер) за роками, як це має місце в Україні.

На урожайність впливають, насамперед, природні фактори: якість ґрунту, температурний режим, кількість опадів. Водночас продуктивність природних

ресурсів залежить від дотримання сівозмін, кількості внесених добрив, якості насіння, своєчасного сіяння і збирання врожаю, кваліфікації кадрів і ряду інших чинників, які комплексно не задіяні. В Україні існує достатня кількість високоврожайних сортів посівних культур, проте їх генетичний потенціал не реалізується в якісний урожай, оскільки господарства повною мірою не дотримуються складної сучасної технології їх вирощування. Сільськогосподарські підприємства спеціалізуються на вирощуванні, в основному, зернових і соняшнику, вони відійшли від принципів сівозмінного землеробства. При цьому посівні площі соняшнику збільшилися за 1990–2012 рр. з 1626 тис. га до 5082 тис. га (у 3,1 раза) [1, с. 154, 162].

Внаслідок цього у багатьох господарствах соняшник повертається на одне й те саме поле через 2–3 роки замість 7–8 років. Це веде до поширення захворюваності культур, розмноження шкідників, появи бур'яну, зниження врожайності, яка за останні 23 роки тільки один раз перевищила показник 1990 р.

Великою проблемою для українського землеробства є зниження гумусу в ґрунті, наявність якого за останні 100 років зменшилася з 13–14% до 3–5% [3]. Для його підвищення в ґрунт необхідно вносити органічні відходи тваринництва, використовувати багаторічні трави, покривні культури, рослинні рештки, що є правилом у країнах з розвинутим сільським господарством (див. табл. 1) і практично не виконується в Україні. Зокрема, посівні площі багаторічних трав за 1990–2012 рр. скоротилися з 3986 тис. га до 1195 тис. га (у 3,3 раза), покривні посіви не проводяться, солома не приорується.

Не менше проблем і у тваринництві. За аналізований період поголів'я тварин зменшилося таким чином: ВРХ – у 5,3 раза, свиней – у 2,6 раза, овець – у 4,8 раза, коней – у 2 рази, птиці – в 1,5 раза. Як наслідок, виробництво м'яса скоротилося з 4,4 млн. т (забійною вагою) у 1990 р. до 2,2 млн. т у 2012 р., а молока – відповідно, з 24,5 млн. т до 11,4 млн. т [1, с. 148, 168, 171]. Стримує зростання виробництва м'яса та молока і низька продуктивність тварин (табл. 2). Різниця у продуктивності корів зумовлена, насамперед, відмінністю у їх породистості, якості кормової бази, а також технології догляду.

Таблиця 2

Надій молока від 1 корови в Україні та розвинутих країнах *

(кг)

Країни	Роки						
	1990	1995	2000	2005	2009	2010	2011
Україна.....	2863	2204	2359	2487	4049	4082	4174
Великобританія.....	5314	5703	6155	7245	6956	7489	7849
Німеччина.....	4927	5424	6122	6762	6943	7083	7136
США.....	6705	7441	8254	8877	9332	9593	9678
Франція.....	4723	5517	5948	6288	6044	6242	6674

* Сільське господарство України за 2012 рік : стат. зб. – К. : Державна служба статистики України, 2013. – С. 400.

Україна має великі можливості для збільшення обсягів виробництва м'яса. Значні його резерви закладені, зокрема, в розвитку свинарства на індустріальній основі. Про це говорить досвід українсько-данської фірми "Дан-Фарм Україна" в Кагарлицькому районі, потужність якої – одночасне утримання 1500 свиноматок. Тут вихід поросят на 1 свиноматку становить у середньому 30,6 голови на

рік (в Україні – не більше 20, Данії – 33). Поросята народжуються вагою не менше 1,5 кг. На 1 кг привісу витрачається 2,8 кг кормових одиниць (наш показник – 4 кг і більше). Середньодобовий привіс на відгодівлі становить 900 г [4].

Головною причиною такого успіху є висока породистість тварин і якість кормів, які містять соєвий і соняшниковий шрот, кукурудзу, пшеницю, ячмінь, мінерали та вітаміни за відсутності будь-яких стимуляторів росту. Всі компоненти натуральні, питома вага кукурудзи у кормах – 50%. Свинокомплекс готує корм на своєму комбі-кормовому заводі за 8 рецептами, окремо для кожного виробничого циклу. Наприклад, свиноматок, які вигодовують порослят, забезпечують більш висококало-рійним порівняно з іншими свиноматками кормом. Поголів'я на відгодівлі отри-мує раціон з високим вмістом протеїну. Оскільки сучасний споживач віддає перевагу м'ясу з мінімальною кількістю жиру, то компанія прагне задовольнити цю вимогу, яка залежить від типу поголів'я. У кожного працівника є чітке коло своїх обов'язків, за які він несе повну відповідальність. Суть данського менеджмен-ту – в тому, що тут немає ієрархії кадрів, властивої командній економіці, що сти-мулює реалізацію творчого потенціалу кожного працівника. Проблема підготов-ки кваліфікованих кадрів для сільського господарства, спроможних відповідати на виклики ринку, потребує окремого дослідження, але зауважимо, що західно-європейські студенти з 1-го курсу починають у вільний від навчання час працюва-ти на виробництві, яке пов'язане з майбутньою спеціальністю, і після одержання диплому готові очолити будь-яку відповідальну ділянку великого бізнесу або відкрити власний. Українські ж випускники ВНЗ, маючи хорошу теоретичну підго-товку, до виробничої практики ставляться формально, через що після закінчення навчання вони з великими труднощами отримують першу роботу і набувають про-фесійних навичок.

Проблеми в організації виробництва негативно впливають на рентабельність сільськогосподарської продукції, про що свідчать наведені у таблиці 3 дані.

Таблиця 3

Рівень рентабельності основних видів продукції в сільськогосподарських підприємствах України *

Види продукції	Роки							
	1990	1995	2000	2005	2008	2009	2010	2012
Зернові культури.....	275,1	85,6	64,8	3,1	16,4	7,3	13,9	15,2
Насіння соняшнику.....	236,5	170,9	52,2	24,3	18,4	41,4	64,7	45,8
Цукрові буряки.....	29,5	31,2	6,1	4,8	7,1	37,0	16,7	15,7
Овочі.....	27,6	12,8	-1,7	16,1	11,1	19,1	23,5	-6,8
Картопля.....	27,2	34,3	14,0	17,8	7,9	12,9	62,1	-21,5
Плоди.....	83,8	20,3	-1,1	12,7	13,9	16,2	14,9	8,8
Молоко.....	32,2	-23,2	-6,0	12,2	4,1	1,4	17,9	2,3
М'ясо ВРХ.....	20,6	-19,8	-42,3	-25,0	-24,1	-32,9	-35,9	-29,5
М'ясо свиней.....	20,7	-16,7	-44,3	14,9	0,3	12,1	-7,9	2,0
Баранина.....	2,3	-31,9	-46,4	-32,1	-38,6	-38,8	-29,5	-40
М'ясо птиці.....	17,0	-18,4	-33,2	24,9	-11,3	-22,5	-4,4	-7,2
Яйця.....	27,3	36,5	10,6	23,5	13,0	13,1	18,6	52,6

* Сільське господарство України за 2012 рік : стат. зб. – К. : Державна служба статистики України, 2013. – С. 142.

В умовах планової командної економіки практично вся продукція сільсько-го господарства була рентабельною. Це зумовлено, насамперед, тим, що держа-

ва створювала сприятливі умови для функціонування колгоспів і радгоспів шляхом встановлення прийнятних цін на сільськогосподарську продукцію, надавала пільги та кредити, які за форс-мажорних обставин не поверталися, а списувалися, що, до речі, практикується і в розвинутих країнах. Сумарний прибуток цих господарств ще у 1992 р. становив 474,5 млрд. купоно-карбованців, рівень рентабельності колгоспів — 112,1%, а радгоспів — 79,6%; збиткових колгоспів було тільки 15 (0,2%), радгоспів — 20 (0,8%) *.

З переходом на ринкову економіку держава намагалася надавати посильну допомогу колгоспно-радгоспній системі: були списані борги по податках і знижено їх у 3 рази, залишено на виробничі цілі податок на додану вартість; село отримало здешевлені мінеральні добрива, частину пального, сільськогосподарської техніки за лізингом тощо. Наприклад, протягом 1998–1999 рр. державна фінансова підтримка селу становила 9 млрд. грн.

Проте економічна та фінансова криза "з'їла" цю підтримку, і змінити негативну тенденцію на поліпшення стану справ у сільському господарстві не вдалося. Виробництво продукції продовжувало скорочуватись, а борги та збитки — зростати. Внаслідок цього, в 1999 р. 96% сільськогосподарських підприємств були збитковими і тільки 4% закінчили рік з прибутком [4]. Для виходу із ситуації, що склалася, Указом Президента України ** колгоспи та радгоспи було реформовано в нові господарства, які відповідали ринковій економіці, водночас почали зростати інвестиції у сільське господарство. Якщо у 2001 р. вони становили 1617 млн. грн., то у 2005 р. — 5016 млн. грн., у 2010 р. — 12231 млн. грн., у 2012 р. — 19363 млн. грн. У результаті у 2005 р. 66,2% сільськогосподарських підприємств стали рентабельними і отримали прибуток у розмірі 5409,7 млн. грн., у 2010 р. — відповідно, 69,5% і 22306,1 млн. грн., у 2012 р. — відповідно, 78,2% і 34078,2 млн. грн. [5; 1, с. 64,198].

Дані таблиці 3 свідчать, що найбільш прибутковим є соняшник, рентабельність якого у 2012 р. становила 45,8%, тоді як зерна — 15,2%, цукрових буряків — 15,7%, а м'ясо ВРХ, птиці та баранини взагалі є збитковим. Рентабельність картоплі та молока істотно не впливає на доходи сільськогосподарських підприємств, оскільки вони виробляють цієї продукції не більше 3% і 20%, відповідно.

Підвищення прибутковості сільськогосподарського виробництва не вичерпується зростанням його продуктивності. Для цього слід освоїти передові методи не тільки виробництва продукції, але й її переробки та зберігання, як це робиться в розвинутих країнах, де все планується та прогнозується. Як наслідок, українські супермаркети охочіше співпрацюють із зарубіжними партнерами, ніж з вітчизняними фермерськими та селянськими господарствами, які часто пропонують невелику партію товару та у яких відсутні спеціальні транспорт і сучасні сховища, тому невідомо, яку частину продукції їм вдасться продати, а яку вони втратять.

* Народне господарство України у 1992 році : стат. щорічник / Міністерство статистики України ; [відп. за вип. В.В. Самченко]. — К. : Техніка, 1993. — С. 23, 29, 366, 369, 370.

** Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектору економіки : Указ Президента України від 03.12.1999 р. № 1529/99 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1529/99>.

Реальні ринкові ціни виявляють відкриті оптові торги, які на українському ринку практично відсутні. В Україні розроблено програму підтримки створення мережі оптових сільськогосподарських ринків, яка, на жаль, не виконується. Винятком може слугувати “Шувар” у Львові та “Столичний” у Києві, де діє комплекс, оснащений сучасними лабораторіями, сховищами, транспортом та іншим обладнанням, успішно реалізують продукцію вітчизняні продавці.

В умовах ринкової економіки підвищення врожайності полів і продуктивності тварин ще не гарантує товаровиробникам збільшення доходів, насамперед, через нестабільність цін. Взаємозалежність, яка існує між урожайністю та індексом цін на зерно, показують дані таблиці 4.

Таблиця 4

Взаємозалежність між урожайністю зерна та індексом цін на нього в Україні *

Показники	Роки										
	2000	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Урожайність зернових (ц/га)....	19,4	18,2	28,3	26,0	24,1	21,8	34,6	29,8	26,9	31,2	
Індекс цін на зерно.....	222,7	171,1	83,8	91,8	123,1	161,5	92,5	101,9	140,3	109,1	

* Сільське господарство України за 2012 рік : стат. зб. – К. : Державна служба статистики України, 2013. – С. 75, 162.

Наведені у таблиці 4 показники говорять про те, що чим вищою є врожайність, тим нижчою є ціна. Це позначається на доходах сільськогосподарських підприємств. На ціни впливає і сезонність виробництва. Так, ціна 1 т пшениці I класу в травні – червні 2013 р. становила 2300 грн., тоді як наприкінці серпня – 1600 грн., а II класу – відповідно, 2250 грн. і 1580 грн. Такою ситуацією користуються різного роду перекупники, які під час збирання врожаю купують зерно за явно заниженими цінами та продають його на зовнішньому ринку, збагачуючись за рахунок виробників.

У зарубіжних країнах відсутні такі посередницькі структури, тому що виробники об’єднані в неприбуткові обслуговуючі кооперативи, які не тільки реалізують сільськогосподарську продукцію, але й забезпечують фермерів – своїх членів насінням, добривами, хімікатами, технікою та ін. В Україні умови для розвитку кооперативів поки що відсутні. Державну цільову програму підтримки кооперативів скасовано Кабінетом Міністрів України *.

Крім того, у світовій практиці створено механізми стабілізації ринків сільськогосподарської продукції, які не допускають падіння цін, нижчого за відповідний гарантований рівень. Таким гарантом виступає держава за допомогою базових (цільових) (у США та Канаді) та індикативних (в Європі) цін, які вважаються гарантованими та забезпечуються компенсаційними (в ЄС) та антициклічними (в США) виплатами. До інших важелів, які впливають на формування сприятливішої ринкової кон’юнктури, коли ціни задовольняють як продавців сільськогосподарської продукції, так і її покупців, належить товарний кредит, за яким фермери отримують від держави відповідні кошти, а вона під заставу – продукцію, оцінену за встановленими цінами. Надалі, якщо

* Про скорочення кількості та укрупнення державних цільових програм : Постанова Кабінету Міністрів України від 22.06.2011 р. № 704 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/704-2011-%D0%BF>.

ціни на ринку будуть вищими за встановлені, фермери після реалізації продукції повертають державі отримані інвестиції, якщо нижчими — залишають її заставлену продукцію. В Україні цей механізм під назвою "заставні операції" та інтервенційна діяльність Аграрного фонду є недосконалими, вони не регулюють ринок.

До функцій держави належать також сприяння формуванню системи необхідного кредитного та страхового обслуговування сільськогосподарських товаровиробників, участь у підтримці родючості угідь тощо. За даними ОЕСР, частка допомоги держави в доходах фермерів тривалий час становила: в США — 30%, Канаді — 45%, країнах спільного європейського ринку — 49%, Австрії — 52%, Швеції — 59%, Японії — 66%, Фінляндії — 71%, Норвегії — 77%, Швейцарії — 80%. В Україні ж розмір державної підтримки сільського господарства нині не перевищує 4%, а частка видатків на його розвиток у консолідованому бюджеті скорочена з 23,2% у 1990 р. до 2,4% у 2011р. [6, с. 22]. При цьому слід зазначити, що навіть ті невеликі кошти, які держава виділяє сільському господарству, не доходять до більшості виробників продукції через недосконалість критеріїв і механізмів розподілу, а нерідко — і корупцію.

Висновки

Сільське господарство України залишається провідною галуззю економіки та має великі потенціальні можливості для збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції з метою повного задоволення потреб внутрішнього ринку та її експорту. Для цього необхідно не тільки навчитися передовим сучасним методам виробництва продукції, заготівлі, переробки та зберігання, але й використовувати досвід зарубіжних країн щодо державної підтримки галузі, зокрема, організації аграрного ринку.

Кінцевою метою державної підтримки сільського господарства є забезпечення продовольчої безпеки країни, що передбачає безперешкодний економічний доступ кожної людини до продуктів харчування як основного чинника її життєдіяльності, що є проявом вищої гуманності суспільства.

Список використаної літератури

1. Статистичний щорічник України за 2012 р. / Державна служба статистики України ; [за ред. О.Г. Осауленка]. — К. : ТОВ "Август Трейд", 2013. — 552 с.
2. Сільське господарство України за 2012 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
3. *Нагорна О.* Через скільки років Україна може залишитися без чорноземів? // Сільські новини. — 2011. — № 31 (1011) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://silskinovyny.com/situatsiya/item/450-cherez-skilki-rokiv-ukrayina-mozhe-zalishitisya-bez-chornozemiv?.html>.
4. *Карпенко О.* Скандинавський поворот // Сільські вісті. — 2013. — 19 берез.
5. *Кузняк Б.Я.* Чи потрібно захищати українську землю від окупантів // Полтавська думка. — 2009. — 9 берез.
6. *Мазур Г.Ф.* Удосконалення механізму державного регулювання та стимулювання розвитку агровиробництва // Економіка АПК. — 2013. — № 2. — С. 21–25.

References

1. *Statystychnyi Shchorichnyk Ukrainy za 2012 r., za red. O.G. Osaulenka* [Statistical Yearbook of Ukraine for 2012], edited by O.G. Osaulenko. Kyiv, Avgust Treid, 2013 [in Ukrainian].
2. *Sil's'ke gospodarstvo Ukrainy za 2012 r.* [Ukraine's agriculture for 2012], available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].
3. Nagorna O. *Cherez skil'ky rokiv Ukraina mozhe zalyshytysya bez chornozemiv?* [In how many years will Ukraine be without chernozems?]. *Sil's'ki Novyny – Rural News*, 2011, No. 31 (1011), available at: <http://silskinovyny.com/situatsiya/item/450-cherez-skilki-rokiv-ukrayina-mozhe-zalishitisya-bez-chornozemiv?.html> [in Ukrainian].
4. Karpenko O. *Skandynavs'kyi povorot* [Scandinavian turn]. *Sil's'ki Visti – Rural News*, March 19, 2013 [in Ukrainian].
5. Kuznyak B.Ya. *Chy potribno zakhyshchaty ukrains'ku zemlyu vid okupantiv* [Is it necessary to protect Ukraine's land from invaders?]. *Poltavs'ka Dumka – Poltava Thought*, 2009, March 9, 2009 [in Ukrainian].
6. Mazur G.F. *Udoskonalennya mekhanizmu derzhavnogo regulyuvannya ta stymulyuvannya rozvytku agropyrobnytstva* [Improvement of the mechanism of state regulation and stimulation of the development of the agriproduction]. *Ekonomika APK – Economy of AIC*, 2013, № 2, pp. 21–25 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 9 квітня 2014 р.
